

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
THE ETHNOLOGY INSTITUTE

THE CHURCH ART OF UKRAINE

IN THREE VOLUMES

ARCHITECTURE
—
MONUMENTALE
ART

—
VOLUME I

KHARKIV
«FOLIO»
2018

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ НАРОДОЗНАВСТВА

ЦЕРКОВНЕ МИСТЕЦТВО УКРАЇНИ

У ТРЬОХ ТОМАХ

АРХІТЕКТУРА
—
МОНУМЕНТАЛЬНЕ
МИСТЕЦТВО

—
ТОМ I

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2018

УДК 726.54+246
Ц44

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту народознавства НАН України

Рецензенти:

Олег БОДНАР, д-р мистецтвознав., проф.;
Микола ЛИТВИН, д-р іст. наук, проф.;
Світлана РИБАЛКО, д-р мистецтвознав., проф.;
Галина СТЕЛЬМАЩУК, д-р мистецтвознав., проф., академік НАМУ

Відповідальний редактор Степан ПАВЛЮК, д-р іст. наук, проф., академік НАНУ
Керівник проекту, науковий редактор Людмила ГЕРУС, канд. мистецтвознав., ст. наук. співроб.

Редколегія:

Олег БОЛЮК, канд. мистецтвознав.;
Софія БОНЬКОВСЬКА, канд. мистецтвознав., ст. наук. співроб.;
Ганна ВРОЧИНСЬКА, канд. мистецтвознав., ст. наук. співроб.;
Оксана GERIЙ, канд. мистецтвознав.;
Володимир ЖИШКОВИЧ, канд. мистецтвознав., ст. наук. співроб.;
Андрій КЛІМАШЕВСЬКИЙ, канд. мистецтвознав.;
Олена НИКОРАК, д-р мистецтвознав., проф.;
Олег СИДОР, канд. мистецтвознав., ст. наук. співроб.;
Михайло СТАНКЕВИЧ, д-р мистецтвознав., проф., член-кор. НАМУ;
Ярослав ТАРАС, д-р іст. наук, проф.

Художник-оформлювач *Є. В. Вдовиченко*

Ц44 **Церковне** мистецтво України: у 3-х т. / НАН України, Ін-т народознавства; кол. авт.; відп. ред. С. П. Павлюк; кер. проекту, наук. ред. тому Л. М. Герус; худ.-оформл. Є. В. Вдовиченко. — Харків: Фоліо, 2018. — Т. I. Архітектура. Монументальне мистецтво. — 947 с.: іл.
ISBN 978-966-03-8363-0.
ISBN 978-966-03-8364-7 (т. I).

У першому томі розкрито історію, художньо-стильове та жанрове розмаїття української церковної архітектури і монументального мистецтва; подано мистецтвознавчий аналіз визначних пам'яток; висвітлено національну інтерпретацію стилів бароко, класицизму, романтизму, модерну у контексті загальноєвропейського мистецького процесу.

Для мистецтвознавців, істориків, музеологів, культурологів, митців, колекціонерів та всіх тих, хто цікавиться, шанує та вивчає українську культуру.

УДК 726.54+246

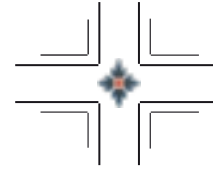
The Church Art of Ukraine: in 3 volumes / NAS of Ukraine, The Ethnology Institute; responsible editor S. P. Pavlyuk; project manager, scientific editor of the volume L. M. Herus. — Kharkiv: Folio, 2018. — Vol. I. Architecture. Monumental art. — 945 p.

The first volume reveals the history, artistic, stylistic and genre diversity of Ukrainian church architecture and monumental art. Artistic analysis of landmarks is presented and national interpretation of baroque, classical, romantic, and modern art in the context of pan-European process is described.

For art critics, historians, museum experts, culturologists, artists, art collectors and all those who are interested, honor and study Ukrainian culture.

ISBN 978-966-03-8363-0
ISBN 978-966-03-8364-7 (т. I)

© Інститут народознавства НАН України, 2018
© Колектив авторів, 2018
© Є. В. Вдовиченко, художнє оформлення, 2018

МАЛІ АРХІТЕКТУРНІ ФОРМИ

Малі архітектурні форми церковного призначення — конструкції відносно невеликого розміру, споруджені із придатного для будівництва матеріалу, зазвичай прикрашені за допомогою відповідних технік оздоблення. До них насамперед належать рукотворні форми для боговшанування й поклоніння Богородиці та святим, вшанування подій Церкви або її окремих діячів. Інші малогабаритні споруди визначають межі навколо храму або виготовлені для облаштування побуту й відпочинку у християнських осередках.

У церковному дерев'яному будівництві в Україні, як і в усьому світі, давня традиція зводити малі архітектурні форми релігійного призначення відома ще до виникнення християнства. Первісними спорудами культового (релігійного) призначення були мегаліти, жертovníки, ідоли та капища. Їх екстер'єр доволі різноманітний, а основними функціями є релігійна, меморіальна, естетична, захисна і побутова. Впродовж еволюції цивілізацій утилітарність малих архітектурних форм залишалась незмінною, а їх вигляд набував численних варіантів залежно від зростаючих потреб, ситуативних вимог і локальних естетичних вподобань та впливів панівного мистецького стилю, художнього напрямку або індивідуального смаку.

Згодом такі архітектурні форми трансформувались у вигляді окремих предметів внутрішнього облаштування храму. Деякі з них тепер органічно сприймаються в інтер'єрі святині, хоча первісно становили окрему споруду для жертвоприношень в ландшафті. До них належать насамперед головний престол (головний жертovníк), бічні вівтарі (жертovníки), проскомидійник (стіл жертвоприношення), а також підвищення у вигляді передіконостасної солеї, амвона-казальниці (проповідниці).

Окрім основних об'єктів — храмів, призначених для проведення літургій та богослужбових треб, і споруд для дзвонів — дзвіниць, церковне

подвір'я часто доповнене окремо зведеними дерев'яними конструкціями з іншими функціями. Вони зазвичай бувають меншого масштабу, тому їх також відносять до малих архітектурних форм. Це насамперед брами (ворота), хвіртки (фіртки, ворітця) з огорожею, яка обрамляє площу подвір'я; а також сторожівки (вартівні); казальниці (проповідниці); криниці (керниці, колодязі); з кінця ХХ ст. — інформаційні таблиці (стенди, дошки, вивіски). Окрему групу малогабаритних архітектурних форм становлять каплиці.

На основі символіко-догматичного вчення християнства щодо нетлінності душі й віри у потойбічне життя померлих на території багатьох конфесійних осередків трапляються меморіальні споруди: пам'ятні, ювілейні або в окремих випадках — намогильні хрести, надгробки (цвинтарні склепи). Доволі часто малі будівельні форми, які зосереджені біля основних сакральних споруд, становлять разом з ними, за умови їх гармонійного співвідношення, цілісний архітектурний ансамбль.

Найдавніших малогабаритних конструкцій, що належать до релігійних осередків і виготовлені українськими народними майстрами з деревини, сьогодні відшукати годі. Тому в еволюційному аспекті достеменно простежити їх розвиток немає можливості. Про вже неіснуючі малі архітектурні форми дещо вказують зображення в історичних документах, а також рисунки, замальовки художників, рідкісні світлини¹. До причин, що зумовили руйнування такого виду споруд, насамперед варто віднести недовговічність деревини, яка легко піддається впливам зовнішнього середовища. Війни, пожежі, антирелігійна боротьба впродовж сімдесятилітнього радянського періоду призвели до безповоротної втрати численних зразків дерев'яного народного будівництва України.

Різновид церковної архітектури малих форм класифікується за ознаками домінуючого у споруді будівельного матеріалу (деревина, камінь, цегла, метал, бетон, скло) разом з технікою зведення (дерев'яні, муровані, залізобетонні, зварювальні) та конструктивними особливостями (зрубні, каркасні, монолітні, комбіновані), фаховості виконавців (народні майстри, архітектори й професійні будівельники). Серед такого поділу окреме місце в українській архітектурі займають малі форми народного будівництва, які зазвичай асоціюються тепер зі сільським ландшафтом, а століттям раніше ще органічно вписувались також в містобудівельний інтер'єр.

В Україні віддавна було прийнято оточувати церковне подвір'я огорожею². Традиція обмежувати сакральний простір виникла в епоху язичницьких політеїстичних вірувань. Межі священної території — капища, вказували на перебування тут богів, невидимих духів пращурів. Люди вірили, що з проведенням певних ритуалів, обрядів міг відбутись контакт поміж жерцями-медіумами та небожителями.

У християнстві ідея «замикання» землі навколо святині має символічне значення. Церковна огорожа умовно ілюструє край Раю-Едему, з якого, після куштування Євою і Адамом з Дерева Пізнання забороненого Богом плоду й гріхопадіння, їх було Ним вигнано. Згідно з християнською догмою, повернення душ нащадків перших людей до квітучого небесного Едему можливе тільки через віру в Христа, Розп'ятого за спасіння людства

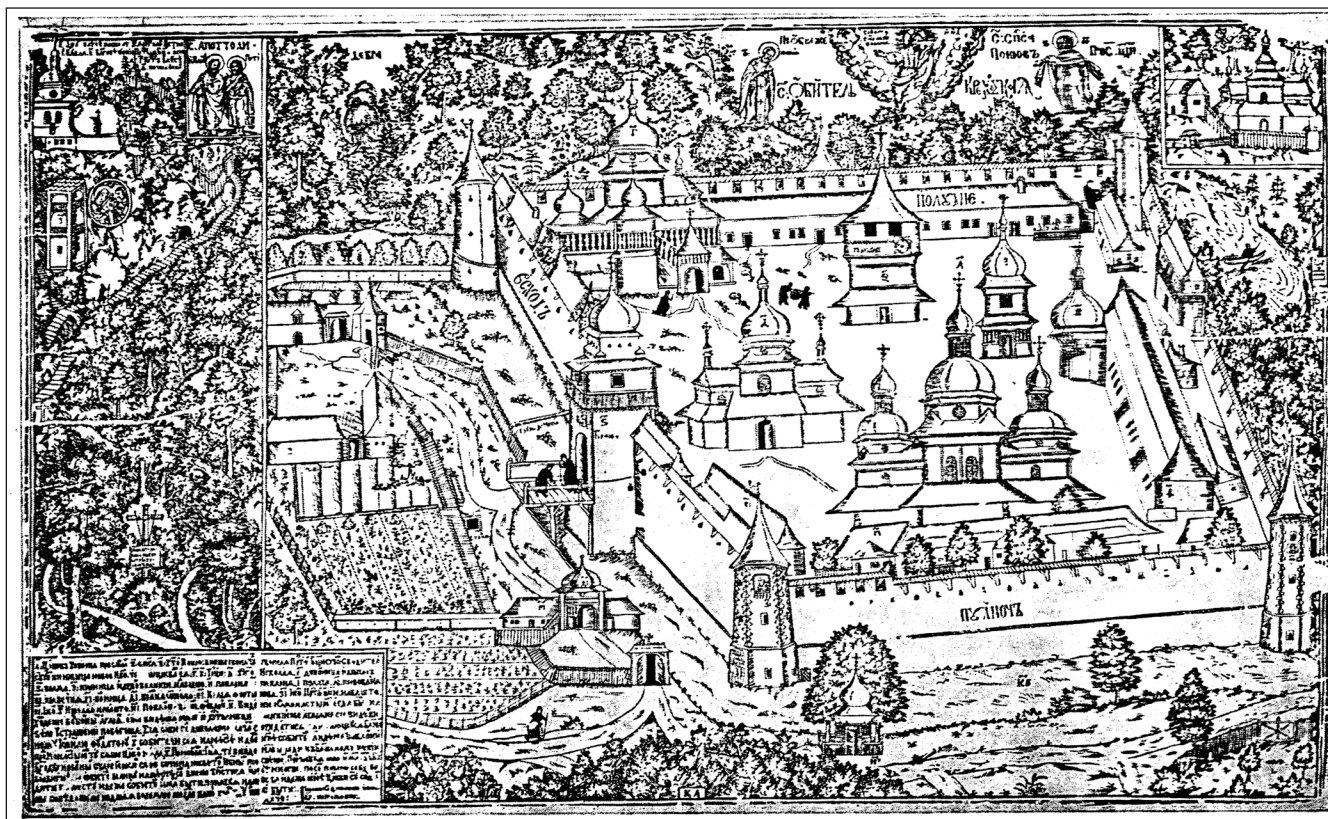
на хресті, як повідомляють апокрифи, виготовленому з райського Дерева. Тема Небесного Саду відображена й у насадженнях дерев, квітників навколо храму, який символізує усю християнську Вселенську Церкву — нове Дерево Життя, Рай-Дерево посеред Вертограду, від початку задумане Са-дівником Світу³.

Про важливість будівництва захисного оточення навколо церкви окремих парафій свідчать зобов'язання кожного селянина зводити й утримувати від руйнування певну ділянку огорожі⁴. Такі функції походять, очевидно, від обов'язків цехових ремісників, які доглядали й обороняли власну ділянку міських мурів. У графічних ілюстраціях давніх книг і станкових гравюрах виразно простежуються зрубні огорожі, частокіл з паль чи кліті, які оточують церкву. Наприклад, на відомій гравюрі Діонісія Сінкевича 1699 р. із зображенням Крехівського монастиря відтворено огорожу частокіл з брамами, критими дерев'яним дашком.

Оборонно-фортифікаційні споруди були властиві не лише головним християнським осередкам князівської Русі, а й парафіяльним, дочірнім церквам невеликих поселень. Й пізніше, почергово — у час існування Польсько-Литовської та Української Козацької держав, тривалої експансії Московії, християнські храми за можливості оточували захисною спорудою.

Хоча українські церкви, особливо сільські, ставали частими об'єктами грабунків, зазнавали спустошень під час ворожих нападів, проте огорожі зводили не такі потужні, як навколо соборів, монастирів. Це пов'язано із низкою чинників, серед яких виділяються головню соціальні, економічні та політичні. Мала чисельність населення, дорожняча деревини та забо-

Крехівський монастир.
Гравюра. Діонісій Сінкевич,
1699 р.

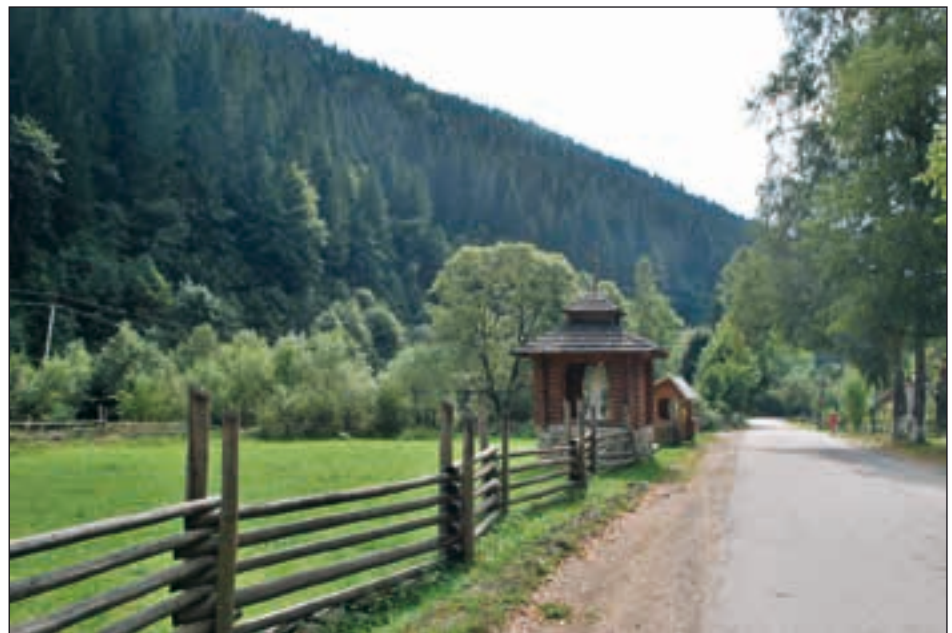

рона її вільно заготовляти, раціональне використання будівельного матеріалу зумовили поширення на українських теренах баркану (паркану). Простір поміж рівномірно вкопаними стовпцями з дуба чи іншої твердої породи деревини зашивали дошками, протесами, ошварами (обаполоком, горбилем — крайніми пластами розпиленої вздовж колоди)⁵. Прикладами оточення подвір'я храмів різних статусів й територій можуть бути собор Благовіщення у Ковелі, 1505 р.; церкви Йоана Хрестителя у с. Іванівці, XVII ст.; св. влмч. Параскеви у с. Нова Полянка, 1799 р. (зараз експонат Музею української культури у Свиднику)⁶.

Взагалі, огорожу зводили із місцевого, відносно доступного у добуванні матеріалу: деревини, лози, каменю, рідше — мурували цегляну стіну. Проте в окремих поселеннях не було потреби огорожувати церковне подвір'я. У таких випадках територія ще до побудови церкви обиралась із природним захистом — на пагорбі зі стрімкими схилами для швидкого відтоку води після опадів, або згодом обсаджувалась деревами чи могла сполучатись із кладовищем, яке вже символічно, психологічно й фізично захищало храм.

У поселеннях біля водойм, особливо в окремих селах Лемківщини, Покуття, Поділля, Слобожанщини, сакральні споруди оточували парапетом із річкового каменю (с. Сокирчин Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл.; Успенська церква в с. Яришів Вінницької обл., Михайлівська церква в с. Осинове Старобільського р-ну Луганської обл.)⁷. У місцевостях, багатих на зарості гнучких рослин, церковні подвір'я обмежували тином (плотом), плетеним із лози, верби, ліщини. Їх конструкція у будь-якому способі переплетення пруття утворювала фактурний, дещо ажурний і, водночас, графічний «рисунок», що нагадував плетений одяговий виріб.

У поселеннях Карпат і Прикарпаття церковна огорожа з вориння функціонально, технологічно й естетично не відрізнялась від аналогічної навколо садиб. Ритм вертикальних стовпців-опор членував візуальну тяглість стовбурів-жердин, кріплених до них горизонтально і попарно.

**Огорожа-вориння
біля каплиці,
с. Луги Рахівського р-ну
Закарпатської обл. 2000 рр.**

Горбиста місцевість карпатських сіл із розкиданими по ній хатками, з домінуючою у ландшафті церквою та «померезаними» огорожами з вориння, творила при панорамному їх огляді живописну картину, яку на етюдях любляють змальовувати художники.

Заможніші парафії Лемківщини, Бойківщини, Гуцульщини, Північної Буковини зводили огорожу переважно із півколод (плениць), брусів, кріплених до вкопаних у землю стовпців (с. Старі Мамаївці Чернівецької обл.)⁸. До них з боків вирізувались пази (гнізда), у торці верхньої частини — шканти (шип, чопик, нагель), на який клались бруски із гранчастим ребром для кріплення покриття. Часто такі конструкції покривались від опадів одно- або двосхилим гонтовим дашком, рідше — дранкою, дошкою⁹. В окремих випадках гонт у нижній частині мав зубчасте закінчення, завдяки якому край даху загалом нагадував мереживні оздоби (огорожа церкви в с. Лучка Косівського р-ну Івано-Франківської обл., с. Забереж Хустського р-ну Закарпатської обл.)¹⁰.

Подекуди завершення вертикальних елементів огорожі профільовали у вигляді конусоподібних фігурок, які нагадують наконечники стріл. З нижнього боку таких завершень зазвичай вирізали ступінчасті профілі. Деякі профільовані полички стовпців доповнювали геометричною виїмчастою різьбою у вигляді класичних дентикул, «сухариків», «слізниць» (огорожа церковного подвір'я в с. Кутище Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл., 1950 рр.)¹¹. Вони виконували й практичну функцію: під час опадів краплі води збирались на прямокутних, кубічних виступах, скраплюючи на землю на певній відстані від основного масиву деревини, завдяки чому стовпець слугував довше і не треба було часто міняти його на новий.

Із розвитком деревообробної промисловості у XIX ст., завдяки будівництву тартаків, відповідно — широкій механізації ручної праці, umożliвилось здешевлення пиломатеріалів, розширився асортимент й зросла кількість виробів. З кін. XIX — на поч. XX ст. повсюдно по Україні щораз активніше стало використання пиляної дошки, зокрема у шалюванні стін та верхів церкви. Водночас поширюється й побутує досі застосування вузьких дощатих штахет у церковній огорожі. Зазвичай їх кріплять до горизонтальних брусків чи вориння щільно впритул або на однаковій відстані один від одного (церковні подвір'я в с. Канора Воловецького р-ну, с. Ясиня Рахівського р-ну, с. Ізки Міжгірського р-ну Закарпатської обл.)¹². Завдяки нескладному виготовленню кожної штахетини на циркулярці, її верхечкам надавали прямої (під кутом 90°) або зубчастої форми. Після монтування модульних елементів до основи церковна огорожа виглядала певним геометрично-ажурним орнаментом (паркан св. Миколая в с. Вільшана Харківської обл.)¹³.

Подальший розвиток важкої промисловості XX ст. спричинив застосування для огорож плетених металевих сіток, залізних рам та стовпів. Особливо масового поширення таке явище набуло в останні десятиліття XX ст.

Своєрідним акцентом обмеження церковного подвір'я та його вхідним отвором слугувала брама з воротами («порта», «копура») ¹⁴, інколи — хвіртка (або хвіртка могла бути в іншому місці огорожі). Як і огорожу, церковну браму зводили із місцевого матеріалу.

Муровані брами часто тинькували, білили вапном, що вигідно їх виділяло на тлі фактури ґонтових дашків, дерев'яної або нетинькованої кам'яної огорожі. В'їзні отвори таких брам мали переважно арочну конфігурацію (брами церков сіл Брунари, Снітниця Малопольського воєводства Польщі)¹⁵.

Функцію в'їзних брам виконували також дзвіниці, в нижньому ярусі яких розташовувався отвір, а верхня надбудова, одно- або багатоярусна,— була місцем для дзвонів. Їх утилітарним рудиментом верхнього ярусу є оглядовий майданчик для сторожі. Різновиди таких будівель проявлялись не тільки у матеріалі (поєднання кам'яного муру і деревини), а особливо у просторовому вирішенні (брама церкви в с. Доброшляхотська Підкарпатського воєводства Польщі). Дерев'яні брами-дзвіниці в основному будували каркасної конструкції (с. Орів Сколівського р-ну, м. Сколе Львівської обл.)¹⁶.

За планувально-конструктивною схемою в'їзні брами поділяються на дво-, чотиристовпні (типу рами), прямокутні, квадратні («рундуки»)¹⁷. Схема даху буває дво-, чотири-, шестисхилою, з банею, вежею (вежами), з дзвіницею.

Невелика брама, утворена двома стовпцями та балкою, кріпленою до них, накрита двосхилим ґонтовим дашком, траплялась по всій Україні. Оригінальним для такого типу будівель було оздоблення нижньої частини несучої опори та розкосів. Тут профільовані вирізи на осі балки у вигляді завитків, направлених нарізно від центру, нагадували декоративні елементи аркад галерей карпатських церков та отворів-переходів в їх інтер'єрі¹⁸. Конструкція дерев'яних брам, квадратних у плані, була відкритою або шальованою дошками (шалівкою), ґонтом до половини висоти порталу чи закривала каркас повністю. У випадку шальювання стін висота будівлі візуально видовжувалась. Такі форми брам подібні до споруд оборонного призначення середньовічної архітектури.

Вхідна брама з огорожею.
Церква Перенесення мощей
св. Миколая Чудотворця,
с. Замулинці Коломийського
р-ну Івано-Франківської обл.
Середина ХХ ст.

Брама.
Церква Благовіщення
Прсв. Діви Марії,
м. Коломия
Івано-Франківської обл.
1990 рр.

у Львові). Подекуди до надбрамного фронтоу кріпились ікони, переважно богородичні — «Покрова», «Одигітрія», які сповіщали про заступництво Царицею Небесною усіх християн²⁵. Рідше трапляються брами з кількома іконами, кріпленими над ворітьми та на полотнищах бокових хвірток (церква св. Миколая в с. Левковичі Житомирської обл.)²⁶. Очевидно, таке облаштування входу на паперть запозичено від мурованих брам великих міст, монастирів, над якими зводились надбрамні дзвіниці, церкви (надбрамна церква Києво-Печерського монастиря, Благовіщенська церква Золотих воріт Києва).

Невеликі хвіртки вхідної брами виготовлялись із дощечок, штахет, брусків, кріплених вертикально або навскіс, внаслідок чого утворювались ажурні решітки — трельяжі, особливо популярні в період панування стилю рококо та навіть після його згасання впродовж XIX—XX ст. Окремо кріплені штахети брами зазвичай завершувались зубчастою формою (хвіртка церковного подвір'я в с. Брунари Малопольського воєводства Польщі), яка притаманна і огорожі²⁷.

Інколи трапляються церковні хвіртки із ажурним профілюванням. Так, на світлині 1921 р. авторства чеського дослідника Флоріана Заплетала зображено хвіртку біля церкви св. Миколая 1794 р. в с. Черноголово (сучасний Великоберезнянський р-н Закарпатської обл.), на якій помітні ажурний мотив «сердечка» та лукоподібні вирізи²⁸.

Останній фігуративний мотив поширився ще у період готики. Часто оздоблював надпоріжник порталів дерев'яних храмів й відомий так званий «ослиний хребет». Назва навіює паралель біблійного сюжету В'їзду Господнього в Єрусалим на ослиці, коли жителі міста вийшли назустріч, стелячи свою одіж й пальмове віття до ніг Христа, прославляючи Його вигуком «Осанна! Благословенний, хто йде у Господнє Ім'я! Цар Ізраїлів!»²⁹. За легендою, у порталах церков з мотивом «ослиного хребта» закладено

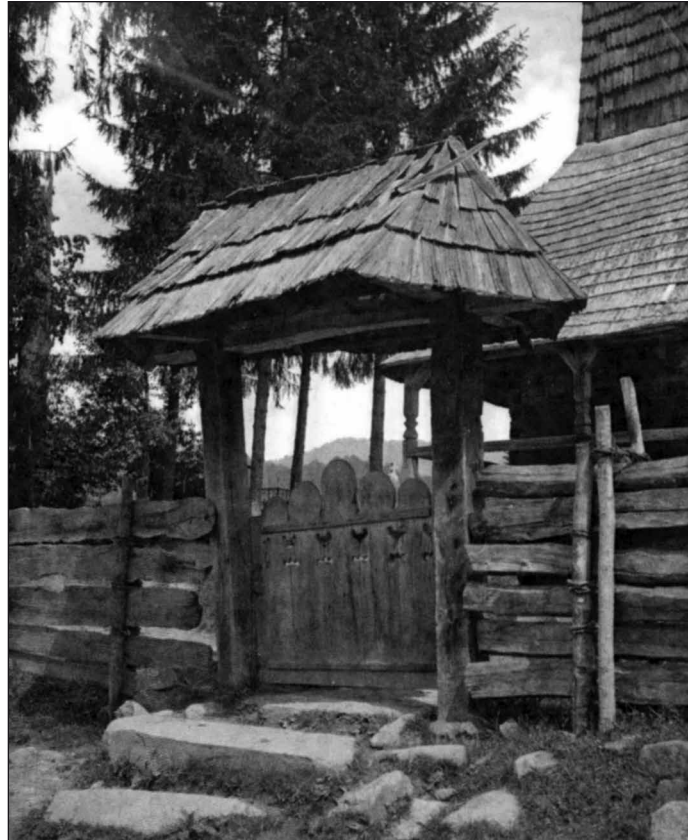
спомин про цю величну подію, мов стверджуючи, що до Небесного Єрусалиму увійде лише ревний християнин. Рельєфні вирізи «ослиного хребта» на церковному порталі насправді є оптичним архітектурним прийомом: щораз звужуючись (зменшуючись) від зовнішніх країв одвірка до вхідного отвору, ілюзорно «втягують» погляд до дверей, ніби запрошуючи увійти до середини святині.

Дахи деяких брам увінчані невеликими декоративними вежами-сигнатурками із чотири-схилим наметом і кованим хрестом. Тектонічно укріплені церковні портали, окрім сигнатур, прикрашали маківками або невеликими банями, пластика яких збагачена зубчастим або прямим у виступаючій назовні частині гонтом³⁰. Окрім чотири-схилого наметового даху, конструкцію в'їзної брами подекуди завершував восьмигранний намет (села Ситниця, Мушинка Малопольського воєводства Польщі, с. Медвеже округу Свидник Словаччини)³¹.

Браму, як одну із малих архітектурних форм будівництва, старались оздобити не менш ви-гадливо, аніж інші споруди церковного подвір'я. Крім охоронної, інформативно-вказівної функції вона символізує своєрідний рубіж-перехід із буденного життя у світ духовний. Очевидно, на основі таких міркувань і опираючись на кращі зразки дерев'яного церковного будівництва у Карпатах, в 1902 р. професійним архітектором й дослідником народного будівництва Т. Обмінським було запроєктовано вхідну браму для Всегалицької виставки у Львові³². Позитивний резонанс втілення цього проекту відобразився у тогочасній пресі, яка означила будівлю «гуцульським стилем»³³.

Післявоєнний період не залишив особливо виразних прикладів художнього оформлення малих архітектурних форм. Лише у 1960—1990 рр. на Покутті виникають оригінальні в'їзні ворота й хвіртки церковного подвір'я, подібно до огорожі місцевих садиб. Тут щільно припасовані одна до одної дошки покривали одно- або двосхилим гонтовим дашком зубчастого закінчення, як це було повсюдно на початку ХХ ст. Основним лейтмотивом профілів верхнього краю воріт стає «хвилька». Зазвичай профільований край полотнища воріт дзеркально-симетричний відносно центру³⁴.

Брами церковного подвір'я 1990—2010 рр. нерідко оздоблені ажурним профілюванням. Проте їх виготовленням займаються переважно будівельники, столяри, різьбярі, адже парафіянам у сьогоденні зручніше користуватись послугами професіоналів і замовляти огорожі, ворітця, брами та інші малі архітектурні форми³⁵. Сучасні тенденції вітчизняної архітектури, що пропагують екологію й, відповідно, напрямки «фольклоризму», «екостилю» чи реновацію етнографічних локальних особливостей, є всьо-

Оздоблена профілями хвіртка. Храм св. Миколая 1794 р., с. Черноглова Великоберезнянського р-ну Закарпатської обл. Початок ХХ ст.

го лиш цитатами, репліками й інтерпретаціями ознак народного будівництва, створеними професіоналами.

За роки незалежності України у будівництві малих архітектурних форм церковного призначення помітна культурна експансія на усій її території особливостей теслярства Карпат. Справді, майстри з гір достеменно знаються на теслярській справі, столярують, різьблять на високому професійному рівні³⁶. Приклади застосування особливостей регіонального народного будівництва з інших українських етнографічних територій у сучасному церковному будівництві України нам невідомі.

Проте домінуючим процесом у сучасній дерев'яній церковній архітектурі є синтез реплік північно-російського народного будівництва, вираженого у використанні «кругляка» (механізовано-точених круглих у поперечному січенні брусів), із сучасними покрівельними й опоряджувальними матеріалами (метал, бітум, полімери).

На такому тлі позитивними є приклади малих форм архітектури, де вбачається результат розуміння окремими фахівцями регіональної специфіки дерев'яної архітектури, опертої на багатовіковий досвід народного будівництва. Трапляються стовпці в'їзних воріт, прикрашені елементами традиційного контурного різьблення з давніми мотивами шестипелюсткових розет, властивих порталам українських церков XVII—XIX ст. Наприклад, поширений у закарпатських храмах XVII ст. різьблений мотив «кручений шнур» оздоблює дерев'яну браму сучасної мурованої церкви в с. Середнє Водяне Рахівського району Закарпатської обл. Композиція накладного різьбленого «шнура» укладена так, що нагадує зображення соняха на церковних порталах цього регіону минулих століть³⁷.

Подекуди дерев'яні стовпці в'їзних брам галицьких церков прикрашені різьбленням, можуть застосовуватися мотив «нігтики», а у центрі стовпця — шестипелюсткові розети. Рами двостулкових воріт шалюють дошки або кріплять бруси так, що загалом полотнища нагадують декоративну решітку. Її оздоблюють ще профільованими або різьбленими деталями³⁸.

Оздоблена профілями та різьбою брама.
Церква, с. Середнє Водяне
Рахівського р-ну
Закарпатської обл. 1990 рр.

Окрім церковних брам з огорожами, до споруд охоронної функції належать окремі малогабаритні будівлі. Біля храму на території подвір'я в селах Галичини й Полісся трапляються квадратні або прямокутні в плані, невеликих розмірів одно- чи двокамерні споруди — «сторожівки» («сторожовки») або «вартівні» (села Клубівці (Пеколів) Тисменицького р-ну, Олеша Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл.)³⁹. Ще з доби Середньовіччя виникнення таких будівель пов'язано з оборонно-захисною і сигнально-сповіщальною функціями веж-дзвіниць і храмів на пагорбах, з яких вартові повідомляли населення про небезпеки. Згодом, замість воїнів, церковною сторожею-драпіжниками ставали почергово господарі кожної хати села. Така традиція зберігалась у Галичині й у ХХ ст.; тоді формувались нічні сторожі церковної громади, щоб запобігти навмисному руйнуванню, пограбуванню церкви та дзвіниці односельцями-атеїстами чи зайдами, особливо у радянський час.

Будівлю для церковного сторожа зводили із цегли, деревини. Тепер їх використовують як комірчини для зберігання реманенту, старих речей. Стіни в мурованій «сторожівці» тинькували, білили. Інколи до головного фасаду примикав дерев'яний ганок. Чотирихилі дахи «вартівні» покриті переважно оцинкованою бляхою. Зрубні стіни з плениць кріплені на кутах в «простий» замок, а їх випусти не мають художньо виразних профілювань. Ззовні у будівлях охоронної функції зазвичай декор відсутній, якщо не враховувати кольорове рішення фасадів.

На деяких церковних подвір'ях, де ґрунт вологий, траплялися джерела, над якими споруджували із деревини, каменю, бетону, металу надбудови-цямриння. Прицерковні криниці ідентичні до таких самих малих форм архітектури — громадських криниць, викопаних біля дороги серед села, з тією лише різницею, що перші були зазвичай оснащені корбою для набору води, а біля джерел загального користування подекуди встановлювали «журавель».

Сторожівка.
Церква св. Миколая
1867 р.,
с. Барвінків Верховинського р-ну
Івано-Франківської обл. ХХ ст.

Криниця.
Церква Успення
Прсв. Богородиці,
 с. Вікторівка Маньківського
 р-ну Черкаської обл.
 Початок 2000 рр.

По суті такою огорожею біля храму був обмежувач-парапет, який захищав джерело від зсуву землі й забруднення і водночас полегшував набирати воду. Над цямринням зводили квадратні, восьмигранні в плані каркасні конструкції з дво-, чотирихилим або конусоподібним дашком. Його могли доповнювати невеликі причілки, нижній край яких та стовпці профілювали у вигляді хвилястих, зигзагоподібних, лукоподібних вирізів або обрамляли накладними дошками із геометричним орнаментом. Парапет і каркас надбудови майстри оздоблювали плоским профілюванням, що надавало їм витонченої ажурності. Криниці церковного подвір'я увінчували металевими або профільованими дерев'яними хрестами (с. Ворсівка Малинського р-ну Житомирської обл., села Пшеничники, Клубівці (Пеколів) Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл.)⁴⁰.

До малих архітектурних форм церковного призначення відносимо й дві рідкісні конструкції — «казальниці». Обидві зафіксовані біля церкви Різдва Богородиці у с. Пилипець Міжгірського району Закарпатської обл.⁴¹ Ця своєрідна архітектурна форма походить від аналогічних за призначенням казальниць обладнання інтер'єру церкви, які датуються: стаціонарна — 1960 рр., переносна — 1980 рр. Перша з них зведена біля

дерева, яке є водночас однією із опор і природним накриттям, опирається на стовпи, обмежена дощатим парапетом. На дощатий настил-підлогу ведуть дерев'яні сходи. У переносній «казальниці» хвилястими профілями декоровані бордюри та дашок.

В останні десятиліття набуло популярності оформлення церковної території інформаційними таблицями (стендами, дошками оголошень, вівісками), функція яких, згідно з самою назвою, полягає у зосередженні на одному місці різноманітної корисної інформації про життя парафії і Церкви, розклад богослужб парафії, жертводавців. Це відносно нове явище не є масовим і зустрічається переважно у поселеннях, де діють освітні установи з навчанням художньої деревообробки. На спорудах такого типу трапляються стримані оздоблення контурної, тригранно-виїмчастої різьби, з мотивами народної різьби та християнських графем.

Каплиці — релігійні споруди, порівняно із церквою менших розмірів, без жертвового престолу, зазвичай призначені для індивідуальних молитов і требних богослужб (зокрема, читання молитов й акафістів), — існували в Україні віддавна й загалом у християнському світі побутують і зараз⁴².

Прототип цих культових будівель виник, очевидно, задовго до утвердження на українських теренах християнської релігії, і представляв со-

**Стационарна казальниця.
Церква Різдва
Прсв. Богородиці,
с. Пилипець Міжгірського р-ну
Закарпатської обл. 1990 рр.**

бою дерев'яну будівлю-капище язичницьких вірувань. У період існування Давньоруської держави й навіть значно пізніше, після поширення серед східнослов'янських племен християнства, на місцях цих святилищ будувались вже християнські каплиці та ставились хрести⁴³. Про це переконують, наприклад, висновки археологічних досліджень скельного язичницького храму VI—VII ст. н. е., над рештками якого у XVI ст. була зведена дерев'яна каплиця в с. Буша Вінницької обл.⁴⁴. Іншим прикладом є капище-каплиця монастирського комплексу с. Монастирок на Тернопільщині⁴⁵. Про поширення будівництва в княжу добу християнських святинь відомо з літописних джерел, археологічних та інших історичних матеріалів⁴⁶.

**Інформаційний стенд.
Церква 1736 р. Різдва
Прсв. Богородиці,
м. Тисмениця Івано-
Франківської обл. 2000 рр.**

**Каплиця у печері
«Язичницькій».**
Монастирський комплекс,
с. Монастирок
Борщівського р-ну
Тернопільської обл. IX ст.

Каплиці, як і церкви, зводились із місцевого матеріалу, найчастіше із деревини (смереки, ялиці, дубу, липи), каменю та цегли⁴⁷. Найпоширеніша, але водночас і недовговічна деревина своїми природними якостями обмежувала час існування будівлі. Тому її доводилось періодично оновлювати, ремонтувати, а інколи й перебудовувати. До масового зникнення каплиць на українських теренах у різні історичні періоди спричинились політичні, ідеологічні чинники.

Типи українських каплиць пробував визначити дослідник Данило Щербаківський, зібравши під час мандрівок оригінальний матеріал, який опублікував ще 1926 р. Втім, у типологічному поділі автор не дотримується якоїсь однієї їх ознаки, плутаючи конструктивні характеристики із функцією, хоча зосереджує увагу лише на прикладах народного будівництва: «В альбомі дані зразки чотирьох типів каплиць: 1) каплички стовпові, 2) хрести і фігури святих під дахом на чотирьох колюмнах, 3) будинки-ніші для образів, 4) каплиці для молитви»⁴⁸.

Систематизація каплиць, щоправда, тільки галицьких придорожніх, подана у дисертації М. Сидора. Попри логічний пошук уніфікації типів за функціональністю та формотворенням, автор не спрощує, а навпаки — розбудовує класифікацію каплиць за незначними відмінностями, що можна віднести до рівня варіативності: «будинки-ніші», «арки-ніші», «ніші у стінах» тощо⁴⁹.

Вважаємо, що взагалі усі каплиці варто розрізняти за розміщенням. Отже, вони трапляються біля храму (церкви, собору, лаври, монастиря, обителі) або всередині їх, на кладовищі (цвинтарні), трапляються придорожні (у межах поселення або поза ним у лісі, горах, біля джерела, зазвичай пов'язані із меморіальними, знаковими чудотворними подіями чи об'явленнями)⁵⁰, облаштовані у громадських закладах (освітнянських осередках, клініках, в'язницях тощо), у приватних оселях. Щодо топографічно-про-

сторового архітектурного вирішення більшість з перелічених типів каплиць приналежні до окремо зведених споруд. Меншість становлять виключно інтер'єрні каплиці, яких неможливо оглянути ззовні. До них належать каплиці, обладнані всередині храмів, монастирських комплексів, печер, освітніх інституцій, спеціальних закладів, помешкань.

За функціональним призначенням каплиці загалом поділяються на богослужбові (проведення літургій, панахид, молебнів) та пам'ятні. Останні присвячені історичній, чудотворній події, окремій особі, місцю колишнього існування храму, монастиря. Але в них найчастіше відбуваються індивідуальні молитви.

Розрізняють каплиці також відносно авторства їх побудови: споруджені народними майстрами чи професійними будівельниками згідно з певним проектом. За планувальною схемою каплиці поділяються на ротонди (круглі або квадратифолії); одностовпні; квадратні; прямокутні одно-, дво-, трикамерні; хрещаті однокамерні та хрещаті, з двома або більше приміщеннями (церкви-каплиці). З усіх перелічених різновидів не всі каплиці належать авторству народного майстра.

Прицерковна каплиця (одна чи більше) зводилась на подвір'ї храму, могла разом із дзвіницею, вхідною брамою із огорожею або іншими сусідніми будівлями становити архітектурний ансамбль⁵¹. Проте не завжди зберігалась стильова цілісність такого комплексу, оскільки каплиці зводили раніше або значно пізніше відносно побудови парафіяльного храму. Їм надавали різних, панівних на той час в архітектурі, стильових ознак. Коли поблизу каплиці була церква, перша могла слугувати приміщенням для індивідуальних молитов прочан.

Сільські або міські каплички, зведені на значній віддалі від церкви, не обов'язково розташовувались на репрезентативному місці, як це вимагалось для храму. Вони органічно поєднувались із навколишнім середовищем, хоча їх завжди ставили на узбіччях доріг, подібно до придорожніх хрестів та «фігур»⁵².

Придорожні каплиці за межами поселення зводились біля шляхів, джерел, на роздоріжжях, в урочищах, поряд з віковими деревами, які становили певну історичну, релігійну або природну цінність⁵³. Внутрішнє обладнання складалось із однієї або кількох ікон, перед якими стояли своєрідний престол, або кивот на приділі, свічники. Походження придорожніх каплиць, ймовірно, пов'язане із дахом-накриттям «фігур» (Розп'ять) та

**Прицерковна каплиця.
Церква св. Миколая
Мирлікійського,
с. Гарасимів Тлумацького р-ну
Івано-Франківської обл.
Середина XX ст.**

Придорожня каплиця,
м. Путила Чернівецької обл.
Початок 2000 рр.

невеликих кіотів (із дверцятами або без них), в яких ставили скульптурні зображення святих, свічку або лампадку. Окрім сакрального призначення, такі каплиці слугували захистом її внутрішньої обстави і притулком подорожнього під час негоди⁵⁴.

Цвинтарні каплиці будували за кошти церкви чи громади на території кладовищ, найчастіше біля їх огорожі, рідше — серед поховань. Такі каплиці за функціональним призначенням, окрім місця індивідуальних молитов, використовували для проведення панахид, молебнів за померлими (зокрема, на Томину неділю), а в окремих випадках були склепами заможних і відомих при житті християн (наприклад, каплиця с. Микуличин Івано-Франківської обл.)⁵⁵.

Цвинтарна каплиця.
Монастирський комплекс
оо. Василіян,
с. Погоня Тисменицького
р-ну Івано-Франківської обл.
2010 рр.

У каплицях громадських закладів, зокрема учбових інституцій, лікувальних осередків, в'язниць, інколи відбувались відправи для зосереджених тут християн. На території навчальної установи будувались студентські каплиці⁵⁶. Для зручності хворих зводились невеликі сакральні будівлі недалеко від шпиталів або обладнувались в одному із приміщень (Косівська каплиця в лічниці др. Тарнавського, ХХ ст.)⁵⁷. В останньому випадку інтер'єрні каплички ззовні не виділяються властивими їм ознаками, окрім декорування орнаментом і християнською символікою вікон, порталів.

Каплиці інколи виконували призначення церков. Тоді в їх інтер'єрі обов'язково мав бути престол. У них проводились літургії, коли в околиці не було храму; вони були тимчасовим приміщенням для богослужб під час відбудови церкви. На Волині замість каплиць на кладовищах побутували невеликі церкви, що вмщали у середньому десь тридцять християн⁵⁸.

У випадку знищення церкви (пожежа чи інші причини) із залишків врятованого матеріалу або з нового зводилась каплиця-знак про колишнє існування храму. Такі випадки відомі, наприклад, у Румунії, на етнографічній території гуцулів, або в компактному поселенні української діаспори (вівтар згорілої у 1990 р. церкви в с. Кричунів (XVIII ст.) переобладнали на цвинтарну капличку; двоярусна каплиця в м. Тульча; квадратна в плані, однарусна будівля-пам'ятник в м. Караорман; хрещата в плані каплиця в с. Картилез у румунському Задунав'ї)⁵⁹.

Іншим прикладом може бути каплиця з бойківського села Ялинкувате Сколівського району (нині експонат Музею народної архітектури та побуту у Львові). У 60—70 рр. ХІХ ст. матеріал місцевої церкви 1752 р. побудови, зруйнованої бурею, використали для цієї каплиці⁶⁰. Різьблений надпоріжник portalу церкви із написами та шестипелюстковими розетами над лукоподібним контррельєфом акцентує вхідний отвір. Споруді з Ялинкуватого художньої виразності надають східчасті випуски, зубчастий гонт гранчастої маківки і надопасання.

**Різьба надпоріжника
portalу каплиці,
с. Ялинкувате Сколівського р-ну
Львівської обл. 1860—1870 рр.
Музей народної архітектури
та побуту у Львові
ім. Климентія Шептицького**

Одними з найдавніших планувальних типів культових споруд є каплиці-ротонди. Вони або багатогранні у плані завдяки зрубному в'язанню колод (квадрифолії), або круглі у випадку мурування стін. Покриття у такому інтер'єрі опиралось на центральний стовп або колонаду, утворену по вужчому за несучі стіни периметру (каплиця в с. Олешків Снятинського р-ну Івано-Франківської обл., XII — перша пол. XIII ст.)⁶¹.

Муровані каплиці у більшості випадків тинькували, білили вапном. Найпоширеніші форми дверних та віконних отворів — арочні, прямокутні, рідше — ледь заокруглені у верхніх кутах, незалежно від будівельного матеріалу (села Ступостяни, Стільники коло Львова, Чашин; придорожня каплиця «на Губицькім» в с. Губичі Дрогобицького р-ну Львівської обл.; с. Стубієнко Підкарпатського воєводства Польщі)⁶².

Конструктивна особливість дерев'яної одностовпної («стовпової») каплиці, яка траплялась на Буковині, полягає в увінчаному хрестом чотирисхилому гонтовому дашку, що підтримувався стовпом-опорою по його центру. Фасади каплиці з кожного боку однакові і без декорування (каплиця в с. Ржавинці Чернівецької обл.)⁶³.

Квадратна, прямокутна в плані каплиця, профільовані стовпці та розкоси якої підтримували покриття із зубчастого гонту або дранки, була складнішої конструкції. Нижню частину каркасу теслі могли шалювати пленицями, а відкриті стовпці декорували у вигляді стилізованих балясин. Зазвичай така будівля захищала ікону або «фігуру» від опадів (каплиці в селах Саджава, Княждвір Надвірнянського р-ну, Підгайчики Коломийського р-ну, Погоня Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл.)⁶⁴.

Подібними до попередніх, але зі складнішими завершеннями та більшим простором інтер'єру зводили каплиці-ніші для ікон. Дво-, чотирисхилі дахи із невеликою маківкою, причілками із усіх сторін фасадів декорували профільованими вітровими дошками. Їх вирізували у вигляді плавних «хвиль», дрібних зубчиків (каплиці в с. Березів Середній, у м. Солотвино Надвірнянського р-ну, в с. Чернятин Городенківського р-ну, в с. Надорожна Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл.)⁶⁵.

Конструктивний тип каплиці із виносним дашком, опертим на стовпці, або із ганком набув поширення на Україні повсюдно. Він практично не зустрічається у західноєвропейських країнах. Ганок обмежувався шальованим дошками парпетом, на яких профілювали різноманітні геометричні мотиви, хрести. Вхід на ганок закривався ворітцями, які прикрашали у верхній частині своєрідним завершенням у вигляді зубців, стрілчастих головок. Замість маківки дахи увінчували шпильями та хрестами. Вітрові дошки у нижній частині декорували простим профілюванням у вигляді «хвиль» (каплиця в с. Стебня Закарпатської обл.)⁶⁶. В мурованих каплицях тиньковані, білені стіни розмальовували поліхромними орнаментами з мотивами хрестів, кіл, зірок (каплиці в селах Білі Ослави, Ворохта, Дора, Ланчин, Татарів Надвірнянського р-ну, Олеша Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл.; в с. П'ятничани Стрийського р-ну Львівської обл.)⁶⁷.

Західноєвропейські мистецькі стилі в українських дерев'яних каплицях практично не відобразились. Лише подекуди можна натрапити на будівлю такої конструктивної форми з певними ознаками архітектурного

стилю. Наприклад, віяння класицизму торкнулись малих форм народного будівництва набагато пізніше відносно його виникнення,— аж у другій половині XIX ст. Ознаки цього стилю помітні у каплиці 1874 р. в с. Губичі Дрогобицького району: на колонках круглого січення зі стилізованими капітелями, на фронтоні, утвореному з вітрових дощок, причілку, гонтовому покритті та у вході-отворі сегментної форми у верхній частині. Характерний для класицистичних ознак трикутний фронтон зазвичай опирається на круглі або восьмигранні у поперечному перетині колони, формуючи невеликий портал (капличка в с. Стубієнко Підкарпатського воєводства Польщі)⁶⁸.

Просторова розвинуті каплиці могли мати два яруси, що нагадувало конструкцію дзвіниць, церков XVIII—XIX ст.: на четверик нижнього ярусу опирався восьмирик верхнього. Інколи з кожного фасаду зводився невеликий портал (придорожня мурована капличка в с. Шляхотський Вороблик у Польщі)⁶⁹.

У більшості каплиць-церков відсутня або апсида, або бабінець (дерев'яна каплиця св. Йоана Хрестителя 1912 р. в с. Синьовидне Нижнє Сколівського р-ну Львівської обл.)⁷⁰. Вхід у приміщення розташовувався у вужчій стіні з причілка, рідше — з причілка та збоку (церква-каплиця св. Миколая, XIX ст., с. Підгородці Сколівського р-ну Львівської обл.)⁷¹. Орієнтація поздовжньої осі споруди схід—захід не була такою чіткою, як у більшості церков. Місце розташування каплиці обиралось не обов'язково на видноті, оскільки висота її могла не перевищувати двох метрів.

Непоодиноким явищем у розвитку планувальної структури каплиць було поступове її перетворення у парафіяльний храм, завдяки розширенню та прибудовам до неї додаткових приміщень — ризниці, паламарні, притвору (церкви-каплиці в селах Колодниця, 1917 р., Монастирець, 1823 р. Стрийського р-ну Львівської обл.)⁷².

Для дахів каплиць найчастіше застосовували гонт, а в XX ст. поступово його витісняє листове залізо. Форма дахів не була такою пластичною з багатьма площинами, як у церквах. Дво-, чотирисхилі дахи наметового типу, трисхилі із причілком над входним отвором — подекуди увінчували невелика баня, маківка або невеликий шпиль, що їх завершує кований хрест.

Різновидом християнських споруд такої форми були дзвіниці-каплиці; каплиці, розташовані в емпорі церкви. Останні характерні для Карпат і Прикарпаття, особливо на Бойківщині⁷³. Для храмів цього регіону властиво будувати над бабинцем надопасання з аркадою, яка слугувала галереєю входу на хори або в каплицю. Виникнення додаткового приміщення вчені пояснюють впливом будівництва монастирів, необхідністю оборонної функції, інспірацією візантійського храмобудівництва⁷⁴. Каплиця в емпорі мала іншу посвяту, аніж церква, в якій вона розміщувалась. У більшій половині реєстрованих у візитаціях бойківських церков XVII ст. каплиці обладнувались над бабинцем⁷⁵.

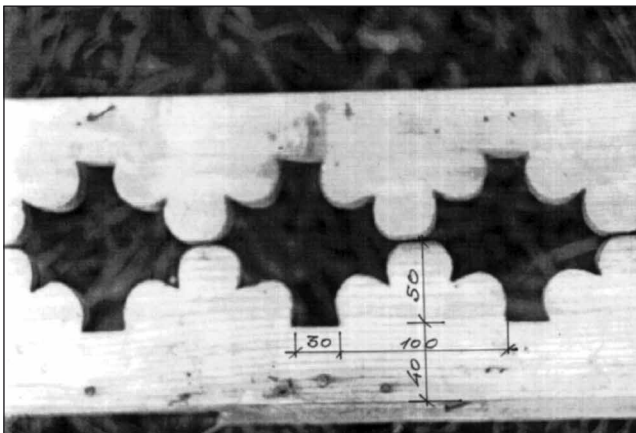
Дзвіниці-каплиці на Україні були рідкісним архітектурно-конструктивним явищем. Так, на Поліссі в с. Левковичі на церковному подвір'ї зведено каплицю-дзвіницю⁷⁶. Унікальна в Україні дерев'яна дзвіниця, яка виконує функції дзвіниці, каплиці, вежі, існує в с. Ясениця Замкова Турківського

**Дзвіниця-каплиця-вежа.
Церква Собору
св. Архистратига Михаїла**
1903 р., с. Ясениця Замкова
Турківського р-ну
Львівської обл. 1790 р.

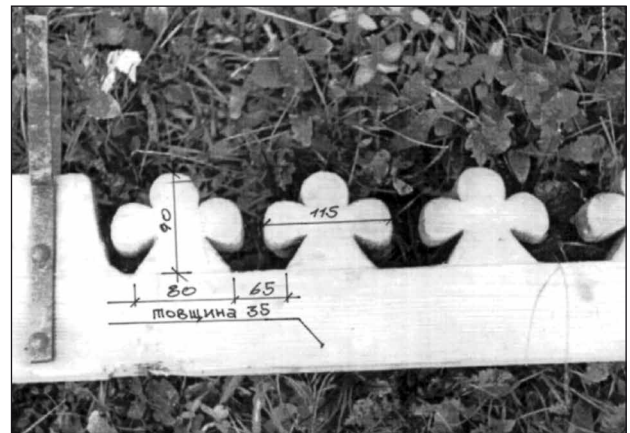
Розбірна каплиця
(фрагменти з обмірами).
**Церква Воздвиження
Чесного Хреста**, 1878 р.,
с. Одаїв Тлумацького р-ну
Івано-Франківської обл.
1930 рр.

району Львівської області. Побудована у 1790 р. триярусна споруда на нижньому рівні квадратна в плані, на середньому — квадрат менших розмірів. Верхній восьмикутний ярус має трапецієвидні отвори з кожного боку і завершується наметовим покриттям. Для міцності конструкції будівлі і візуального її полегшення яруси оточуються галереями на стовпах⁷⁷.

Народні мотиви в церковному будівництві пропагувались і за межами України. Сприятливим для цього моментом ставали виставки (дерев'яна капличка проекту Е. Ковача в Парижі на виставці 1900 р.)⁷⁸. Носіями національної культури були емігранти, які за кордоном в українських осередках зводили сакральні споруди, типові для вітчизняного народного будівництва. Поєднання традицій храмовбудівництва північно- та південно-східних Карпат властиві каплиці Іст Четгема (штат Нью-Йорк). Тут будівля хрещата у плані й оточена ґанками, галереєю надопання⁷⁹.

У період модерну кін. XIX — поч. XX ст. муровані каплиці, вже проєктовані архітекторами, окрім традиційного призначення за функціональним змістом, могли слугувати склепом. Окремі елементи екстер'єру таких каплиць (портали, верхи з багатьма залами) нагадують традиційні дерев'яні церкви (проекти Ф. Шумова каплиць-склепів Дарського, 1911 р. Лисенка, 1913 р. у Києві; проєкт І. Кольбруса меморіальної каплиці, 1911 р., біля Полтави)⁸⁰. Інколи проєктанти відходили від усталених форм місцевого храмовбудівництва, застосовуючи конструктивні та декоративні вирішення модних на той час віань (обрамлення віконних та дверних отворів підковоподібних форм мавританського стилю, сферичні куполи, кутові русти періоду модерну): проєкт В. Садловського мурованої каплиці в Мицові, 1903 р., або навпаки — повертались до первинних форм культових будівель такого

типу, — ротонд (проект Й. Серединського, З. Трояновського придорожньої каплички-ротонди, 1914 р.)⁸¹.

У міжвоєнний період ХХ ст. суттєвих планувально-конструктивних, декоративних змін у зведенні каплиць загалом не відбувалось. Прикладом оригінального і нетипового для конструктивного вирішення слугує розбірна дерев'яна каплиця 1930 рр. в с. Одаїв Тлумацького району Івано-Франківської області, яка зберігається у дзвіниці біля церкви Воздвиження Чесного Хреста (1878 р. побудови). Її монтують раз у рік напередодні храмового свята для проведення Літургії на подвір'ї біля церкви. Каркасна конструкція каплиці складається із чотирьох стовпців-опор, на які кладуться для жорсткості будівлі бруси-підстрішники із металевими скобами на краях. До брусів кріпляться по кутах конструкції своєрідні крокви, які накриваються легким матеріалом (тканиною, поліетиленовою плівкою). Нижні краї брусів та крокв профільовані у вигляді пелюсткоподібних випуклостей та хрестів.

Варто зазначити, що перші спорадичні прояви зосередження на церковному подвір'ї кількох каплиць та інших малих форм архітектури усе ж відбулись за умов Радянської імперії — у середині ХХ ст. Парадокс полягає у тому, що боротьба атеїстичної влади з релігійними громадами, особливо на землях Західної України, спонукала останніх переносити придорожні каплиці й ландшафтні хрести біля діючої церкви або на кладовище⁸². Тобто номінально територія навколо цвинтаря чи храму, який був чинним виключно на умовах парафії Московської патріархії, ставала останнім їх захистком від руйнування. Фактично радянський режим не наважувався загострювати конфлікт з віруючими суто з політичних міркувань, оскільки збройний опір тут тривав до 1960 рр. На українських землях, загарбаних більшовиками у 1920 рр., малі християнські споруди були знищені ними ще впродовж першої пол. ХХ ст.

Через антирелігійну ідеологію Радянського Союзу в Україні, яка входила до його складу, у другій пол. ХХ ст. — кін. 1980 рр. каплиць будували мало. Поодинокі зразки малих сакральних форм зводили переважно на території церковного подвір'я, рідше — біля доріг (каплиці в селах Пшеничники Тисменицького р-ну, Герасимів, Королівка, Кутище Тлумацького р-ну, Жукотин Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.)⁸³. Це були невеликих розмірів будівлі, різні за планувально-конструктивним вирішенням (каплиці-ніші, однокамерні квадратні та хрещаті в плані). Каплиці цього періоду зводили місцеві майстри, інколи запрошувались теслі із сусідніх місцевостей. Поступово до будівництва малих сакральних споруд залучались фахові будівельники, столяри, мулярі, а для оздоблення деталей — професійні різьб'ярі.

Споруди декорували, окрім звичних для оздоблення її елементів — стовпців, причілков, дверних та віконних обрамлень — також на фризах, площинах стін, ліхтарях бань профілями та різьбою. Полотна набірних дверей, невеликі лиштви вікон прикрашали накладними деталями із контурними, ажурними по їх краях вирізами, а площини заповнювали різьбленим виїмчастим орнаментом. Мотивами геометричних орнаментів слугували традиційні зубці, хвилячки, змійки, ромбики, квадрати. Для отворів каплиць застосовува-

**Каплиця прп. Йова
Почаївського Спасо-
Преображенського
Угорницького монастиря,
с. Угорники
Івано-Франківської обл. 2008 р.**

ли прямокутні, арочні форми. В окремих випадках зустрічаються трапецієвидні форми, властиві для порталів сакральних споруд Подніпров'я та Лівобережжя, будівель періоду модерну. Нижній край дощатої шалівки причілків профілювали у вигляді ромбічних, подібних, стрілчастих завершень, спосподібних до контурів «підсябиття» дзвіниць, церковних веж XVIII—XIX ст.

Дахи каплиць останніх десятиліть XX — поч. XXI ст. покривають зазвичай оцинкованим залізом. Нововведенням в оздобленні окремих мурованих каплиць стало обличкування керамічною плиткою тинькованих стін. Поступово поширюється застосування точених деталей, зокрема балясин парапету, півколон вхідного portalу. На останніх інколи вирізують стилізовані рослинні мотиви, властиві декоруванню іконостаса. Характерною особливістю оздоблення сучасних каплиць, особливо дерев'яних та дерев'яних деталей у мурованих, є їх покриття фарбою, часто у поєднанні кількох кольорів (каплиці в селах Вікняни, Гарасимів, Нижнів, Олеша, Попелів Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл.)⁸⁴.

Розмаїття малих споруд на церковному подвір'ї — явище доволі пізнє, яке наймасовіше поширилось у кін. XX — на поч. XXI ст. Стало помітним органічне поєднання з церквою світського громадського життя, що спонукає будувати біля храмів творчі осередки, ретельно облаштовувати територію садово-парковою архітектурою. На невеликих церковних подвір'ях, а особливо при монастирях, лаврах, відпустових християнських центрах, трапляються малі архітектурні форми, властиві повсякденному побуту. Тут можна побачити криті у своєрідних формах навіси (альтанки, павільйони); аркади, колонади, садово-паркову скульптуру, декоративні гідроспоруди, пішохідні комунікації (сходи з балюстрадами, містки), а також вуличні меблі (лавки, столи) й освітлення ліхтарями і навіть церковні кіоски. Проте їх авторство належить професійним майстрам.

Таким чином, планувальна схема, конструктивна форма, функціональна специфіка, будівельні та опоряджувальні матеріали є основними таксонами, за допомогою яких можна уніфікувати класифікацію українських каплиць. І навпаки — варіативність їх досягається завдяки засобам естетики, проявам художньої мови, вираженим у пластиці профілювань, різьбленій орнаментиці, фактурному й колористичному вирішенню. Пошук нових художніх образів, об'ємно-просторових форм цього виду церковного мистецтва чи використання традиційних мотивів народного будівництва, але вже професійними майстрами, дозволяє з певністю прогнозувати подальший творчий розвиток української архітектури.

- ¹ Пор.: Рисунок О. Сластіона. Троїцький собор у містечку Новомосковськ на Дніпропетровщині. Див. *Вечерський В.* Українські дерев'яні храми. — Київ, 2007. — С. 142.
- ² *Тарас Я.* Ілюстрований словник архітектурних термінів (дерев'яне сакральне будівництво) // Народознавчі зошити. — 1998. — № 5. — С. 564—565.
- ³ *Тарас В.* Монастирські сади Галичини (X — середина XIX ст.). — Львів, 2006. — С. 213.
- ⁴ *Тарас Я.* Ілюстрований словник архітектурних термінів (дерев'яне сакральне будівництво) // Народознавчі зошити. — 1999. — № 6. — С. 149, 942.
- ⁵ Там само. — С. 50. *Сополига М.* 35 років Музею української культури у Свиднику. — Кошиці, 1988. — С. 100;
- ⁶ *Сополига М.* Скансен у Свиднику: путівник по Етнографічній експозиції під відкритим небом СНМ — Музею української культури. — Свидник, 2008. — С. 92—93. Репр. у: *Сополига М.* Музей українсько-руської культури у Свиднику: путівник. 1956—2006. — Свидник, 2006. — С. 84.
- ⁷ *Болюк О.* Експедиційні матеріали Покуття 2001 р. Архів ІН НАНУ, ф.~1, оп.~2. од.~зб.~473; *Вечерський В.* Українські дерев'яні храми. — Київ, 2007. — С. 88, іл.; Пам'ятки народного мистецтва Луганщини кін. XVIII — поч. XX ст. (за матеріалами архіву С. А. Таранушенка). — Луганськ, 2005. — С. 21.
- ⁸ *Щербаківський Д.* Буковинські і галицькі дерев'яні церкви, надгробні і придорожні хрести, фігури і каплиці / Українське мистецтво. — Т. 2. — Київ; Прага, 1926. — С. 10, 13, 16, 19, 22, 41.
- ⁹ *Слободян В.* Церкви українців Румунії. — Львів, 1994. — С. 18, 33.
- ¹⁰ *Макушенко П., Петрова З.* Народная архитектура Закарпаття. — Киев, 1956. — С. 103, 109, 114, 125, 135; *Щербаківський Д.* Буковинські і галицькі дерев'яні церкви, надгробні і придорожні хрести, фігури і каплиці. — С. 40.
- ¹¹ *Болюк О.* Експедиційні матеріали Покуття 2001 р., од. зб. 473.
- ¹² *Макушенко П., Петрова З.* Народная архитектура Закарпаття. — С. 110, 116, 129, 134.
- ¹³ Храми Волині. Фотозбірник. — Луцьк, 2002. — С. 45—46, 69, 124. Репр. у: *Таранушенко С.* Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України. — Київ, 1976. — С. 143.
- ¹⁴ *Федака П.* Народне житло українців Закарпаття XVIII—XX століть. — Ужгород, 2005. — С. 262.
- ¹⁵ *Кармазин-Каковський В.* Мистецтво лемківської церкви. — Рим, 1975. — С. 49, 170.
- ¹⁶ *Болюк О.* Експедиція на Закарпаття. 1995. Архів ІН НАНУ, ф. 1, оп. 2, спр. 411, арк. 158, 160; *Тарас Я.* Сакральна дерев'яна архітектура // Сколівщина. — Львів, 1996. — С. 253—254.
- ¹⁷ *Січинський В.* Українське дерев'яне будівництво і різьба. — Львів, 1936. — С. 23.
- ¹⁸ *Щербаківський Д.* Буковинські і галицькі дерев'яні церкви, надгробні і придорожні хрести, фігури і каплиці. — С. 1, XVI.
- ¹⁹ *Заплетал Ф.* Дерев'яні церкви Закарпаття: фотоальбом. — Ужгород, 2015. — С. 108. Примітка. Брама церкви св. Арх. Михаїла XVIII ст., с. Нижній Орлик, округ Свидник, Словаччина (тепер не існує).
- ²⁰ *Січинський В.* Українське дерев'яне будівництво і різьба. — С. 23, Іл. 24.
- ²¹ *Сулик Р.* Перлини дерев'яної архітектури Бойківщини (3 альбомів М. Драгана). — Львів, 1994. — С. 93.
- ²² *Щербаківський Д.* Буковинські і галицькі дерев'яні церкви, надгробні і придорожні хрести, фігури і каплиці. — С. 42; *Кармазин-Каковський В.* Мистецтво лемківської церкви. — С. 249.
- ²³ *Болюк О.* Експедиційні матеріали Покуття, од. зб. 473. *Тарас Я.* Церковне будівництво // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. Вип. 2. Овруччина, 1995. — Львів, 1999. — С. 150.
- ²⁴ *Кармазин-Каковський В.* Мистецтво лемківської церкви. — С. 249.
- ²⁵ *Щербаківський Д.* Буковинські і галицькі дерев'яні церкви, надгробні і придорожні хрести, фігури і каплиці. — С. XVI; *Тарас Я.* Церковне будівництво. — С. 142.
- ²⁶ Там само. — С. 142—143.
- ²⁷ *Кармазин-Каковський В.* Мистецтво лемківської церкви. — С. 170. 215—217.
- ²⁸ *Заплетал Ф.* Дерев'яні церкви Закарпаття: фотоальбом. — С. 88—89. *Поп Д.* Церковная архитектура Подкарпатской Руси: от средних веков до наших дней. — Ужгород, 2009. — С. 68.

- ²⁹ Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена. — Ів. 12.13.
- ³⁰ *Заплетал Ф.* Дерев'яні церкви Закарпаття. — С. 105—106.
- ³¹ *Кармазин-Каковський В.* Мистецтво лемківської церкви. — С. 14, 49, 210. *Заплетал Ф.* Дерев'яні церкви Закарпаття. — С. 116.
- ³² *Czasopiśmo Techniczne.* — Lwów, 1902. — S. 326.
- ³³ *Нога О.* Український стиль в церковному мистецтві Галичини кінця XIX — початку XX століть. — Львів, 1999. — С. 78.
- ³⁴ *Болюк О.* Експедиційні матеріали Покуття 2001 р., од. зб. 473.
- ³⁵ Сакральні пам'ятки Тернопільщини: Фотоальбом. — Тернопіль, 2009. — С. 14. Примітка. Добудова у вигляді ганку, шестикутна у плані однобанна каплиця, надбудова над криницею біля церкви Успення Прсв. Діви Марії 1581—1584 рр. у м. Чорткові Тернопільської обл.
Тарас Я. Сакральне будівництво // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. — Вип. 1. Київське Полісся. 1994. — Львів, 1997. — С. 120.
Примітка. На обмірному кресленні церковних воріт з хвірткою Я. Тарасом нанесено усі профільовані елементи: увінчання стовпців пірамідальними «главками» та силуетне повторення їх на кожній дошці огорожі. Крім цього, полотнища воріт і паркана оздоблені ажурними профільованими мотивами «сердечок», «ромбів», «кіл», грецького типу «хрестиків».
- ³⁶ *Кравченко Я.* Творчі методи народних майстрів-будівничих у дерев'яній церковній архітектурі Українських Карпат XVII — поч. XX ст. Автореф. дис... 18.00.01 — теорія та історія архітектури й реставрації пам'яток архітектури. — Київ, 1995. — 28 с.; *Тилчук В.* Мистецькі традиції і новаторство у творчості Василя Турчиняка 1900—1939 рр. Автореф. дис... 17.00.06 — декоративне і прикладне мистецтво. — Львів, 2002. — 20 с.
- ³⁷ *Болюк О.* Експедиція на Закарпаття 1995 р., арк. 144.
- ³⁸ *Марусик В.* До пречистих джерел // Пам'ятки України. — 1991. — Ч. 3. — С. 30.
- ³⁹ *Болюк О.* Експедиційні матеріали Покуття 2001 р., од. зб. 473; *Тарас Я.* Сакральне дерев'яне будівництво Полісся між річками Уж та Тетерів // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. — Вип. 3. У межиріччі Ужа і Тетерева. 1996. — Львів, 2003. — С. 168.
- ⁴⁰ *Болюк О.* Експедиційні матеріали Покуття 2001 р., од. зб. 473.
- ⁴¹ *Моздир М.* Експедиція на Закарпаття 1995 року // Народознавчі зошити. — 1998. — № 1. — С. 38.
- ⁴² Шематизм всечесного клира Епископской дієцезії греко-католической Станиславской на рокъ 1886. Львовъ. Изъ типографіи Ставропигійского Института, подъ управленіемъ И. О. Тарнавского. — С. 5, 6, 11, 15, 16, 19, 20, 22, 23, 42, 85, 91, 98, 113, 115, 117, 126, 157, 210, 214, 237; Звіт с. н. с. Моздира М. Експедиція «Українське сакральне мистецтво на Буковині», 15—26 серпня 1996 р. — Архів Інституту народознавства НАН. — Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 430. — Арк. 3, 11; *Болюк О.* Експедиційні матеріали на Покуття 2001 р., од. зб. 473.
Примітка. Етимологія назви будівлі такого типу виводиться з латинського слова «капа» — плащ з каптуром, згодом — спеціальний похідний намет франків. Згідно з агіографічними джерелами, св. Мартин Турійський, ще будучи вояком, у холодну пору зустрів Ісуса Христа, який явився йому в образі жебрака. Не здогадуючись, Хто насправді перед ним, Мартин розрізав свій плащ, залишивши собі лише частинку з каптуром, а іншу половину віддав подорожньому. Зустріч виявилась знаковою для Мартина: дізнавшись, що бачив Христа, увірував у Нього й поступово вислужився до єпископа Тура, що у Франції.
- ⁴³ *Могитич І.* Нариси архітектури української церкви. — Львів, 1995. — С. 3.
- ⁴⁴ *Рогозов В.* Буша // Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрації». — 1997. — Ч. 8. — С. 111.
- ⁴⁵ *Болюк О.* Експедиційні матеріали на Східне Опілля та Західне Поділля. 2011 р. Архів ІН НАН, ф. 1. оп. 2, од. зб. 611.
- ⁴⁶ Галицько-Волинський літопис. — Львів, 1994. — С. 46, 125; *Левченко М.* Очерки по истории русско-византийских отношений. — Москва, 1956. — С. 82; *Могитич І.* Нариси архітектури української церкви. — С. 3.
- ⁴⁷ *Рожко М.* Міста, дерев'яне будівництво, наскельні та оборонні споруди Карпат IX—XIV ст. // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. —

- Т. 1. — Львів, 1999. — С. 381; *Щербаківський Д.* Буковинські і галицькі дерев'яні церкви, надгробні і придорожні хрести, фігури і каплиці. — С. 21.
- ⁴⁸ *Щербаківський В., Щербаківський Д.* Українське мистецтво: в двох томах з додатками / Упорядн. О. О. Савчук. — Харків, 2015. — Т. II. Данило Щербаківський. Буковинські і галицькі дерев'яні церкви, надгробні і придорожні хрести, фігури і каплиці. — С. XXVI.
- ⁴⁹ *Сидор М.* Галицька придорожна каплиця другої половини XIX — XX століть: культурологічний аспект. Автореф. дис... 26.00.01 — теорія та історія культури. — Івано-Франківськ, 2011. — С. 19.
- ⁵⁰ *Нагорнюк О.* Образ храму в народних уявленнях // Західне Полісся: історія та культура. — Вип. III. Матеріали краєзнавчих конференцій, присвячених 35-річчю утворення Сарненського історико-етнографічного музею та 100-річчю від дня народження письменника Бориса Шведа. — Рівне, 2009. — С. 67.
Примітка. Наприклад, у каплицю XVIII ст. зі с. Степань Рівненської обл., збудовану над джерелом, влучила блискавка. За повір'ям, вода стала цілющою. Нині каплиця є експонатом Сарненського історико-етнографічного музею.
- ⁵¹ *Крип'якевич І.* Історичні проходи по Львові. — Львів, 1991. — С. 58; *Вуйцик В.* Державний історико-архітектурний заповідник у Львові. — Львів, 1979. — С. 19.
- ⁵² *Щербаківський Д.* Буковинські і галицькі дерев'яні церкви, надгробні і придорожні хрести, фігури і каплиці. — С. XXVII.
- ⁵³ Українське народознавство: навчальний посібник. — Львів, 1994. — С. 479.
- ⁵⁴ *Щербаківський Д.* Буковинські і галицькі дерев'яні церкви, надгробні і придорожні хрести, фігури і каплиці. — С. XXV.
- ⁵⁵ *Болюк О.* Експедиційні матеріали Покуття 2001 р., од. зб. 473; *Крип'якевич І.* Історичні проходи по Львові. — С. 63—65; *Вуйцик В.* Державний історико-архітектурний заповідник у Львові. — С. 21; *Слободян В.* Церкви долини Верхнього Пруту // Народознавчі зошити. — 2000. — № 2. — С. 303.
- ⁵⁶ Неділя. — Львів, 1933. — Ч. 6. — С. 4.
- ⁵⁷ *Нога О.* Український стиль в церковному мистецтві Галичини кінця XIX — початку XX століть. — С. 125.
- ⁵⁸ *Щербаківський Д.* Буковинські і галицькі дерев'яні церкви, надгробні і придорожні хрести, фігури і каплиці. — С. XXV.
- ⁵⁹ *Слободян В.* Церкви українців Румунії. — Львів, 1994. — С. 64, 96—97.
- ⁶⁰ Музей народної архітектури і побуту у Львові / Авт. тексту А. Г. Данилюк та ін. — Львів, 1980. — С. 34.
- ⁶¹ *Рожко М.* Міста, дерев'яне будівництво, наскельні та оборонні споруди Карпат IX — XIV ст. — С. 379.
- ⁶² *Тарнович Ю.* Ілюстрована історія Лемківщини. — Львів, 1998. — С. 62; *Сулик Р.* Перлини дерев'яної архітектури Бойківщини. — С. 37; *Кармазин-Каковський В.* Мистецтво лемківської церкви. — С. 42—43.
- ⁶³ *Щербаківський Д.* Буковинські і галицькі дерев'яні церкви, надгробні і придорожні хрести, фігури і каплиці. — С. XXVI, С. 55, іл. 116.
- ⁶⁴ *Болюк О.* Експедиційні матеріали Покуття 2001 р., од. зб. 473; *Щербаківський Д.* Буковинські і галицькі дерев'яні церкви, надгробні і придорожні хрести, фігури і каплиці. — С. XXVII, С. 52, 59, іл. 112, 122, 123.
- ⁶⁵ Там само. — С. XXVI—XXVII, С. 55—57, іл. 117, 118, 120; *Болюк О.* Експедиційні матеріали Покуття 2001 р., од. зб. 473.
- ⁶⁶ *Січинський В.* Українське дерев'яне будівництво і різьба. — С. IV.
- ⁶⁷ *Болюк О.* Експедиційні матеріали Покуття 2001 р., од. зб. 473; *Щербаківський Д.* Буковинські і галицькі дерев'яні церкви, надгробні і придорожні хрести, фігури і каплиці. — С. XXVII—XXVIII, С. 57—58, 60—61, іл. 119, 121, 124—127; *Сулик Р.* Дерев'яне церковне будівництво на Стрийщині. — Львів; Стрий, 1993. — С. 32.
- ⁶⁸ Народна архітектура // Українське народознавство. — С. 479; *Кармазин-Каковський В.* Мистецтво лемківської церкви. — С. 43; *Тарнович Ю.* Ілюстрована історія Лемківщини. — С. 62.
- ⁶⁹ Там само. — С. 255.
- ⁷⁰ *Сулик Р.* Дерев'яне церковне будівництво на Стрийщині. — С. 38.
- ⁷¹ *Тарас Я.* Сакральна дерев'яна архітектура // Сколівщина. — С. 276.
- ⁷² *Могитич І.* Сторінки архітектури Галичини і Волині XI—XIV ст. // Вісник Укрзахідпроектреставрації. — 1997. — Ч. 8. — С. 9—10; *Вуйцик В.* Державний історико-архітектурний заповідник у Львові. — С. 7—8; *Овсійчук В.* Архітектурні

- пам'ятки Львова. — Львів, 1969. — С. 8; *Крип'якевич І.* Галицько-Волинське князівство. — К., 1984. — С. 100; *Januch B.* Zabytki monumentalnej architektury Lwowa. — Lwow, 1928. — S. 7—12; *Сулик Р.* Дерев'яне церковне будівництво на Стрийщині. — С. 23—24, 28.
- ⁷³ *Драган М.* Українські дерев'яні церкви. Генеза і розвій форм: в двох частинах. — Харків, 2014. — С. 82—83.
- ⁷⁴ *Obmiński T.* O cerkwiach drewnianych Galicji // Sprawozdania Komisji do badania historii sztuki. — Lwów, 1914; *Драган М.* Українські дерев'яні церкви. — Львів, 1937. — Ч. 1. — С. 87.
- ⁷⁵ *Слободян В.* Дерев'яне церковне будівництво Холмщини і південного Підляшся в греко-католицький період. За матеріалами архівних даних і збереженою іконографією // Вісник Укрзахідпроектреставрації. — 1997. — Ч. 6. — С. 27.
- ⁷⁶ *Тарас Я.* Церковне будівництво. — С. 142.
- ⁷⁷ *Сулик Р.* Перлини дерев'яної архітектури Бойківщини. — С. 99—100.
- ⁷⁸ *Нога О.* Український стиль в церковному мистецтві Галичини кінця XIX — початку XX століть. — С. 59.
- ⁷⁹ *Геврик Т.* Українські храми Північної Америки // Пам'ятки України. — 1999—1991. — № 4—1. — С. 10; *Гординський С.* Сакральне мистецтво українців діаспори // Українське сакральне мистецтво: традиції, сучасність, перспективи. — Львів, 1994. — С. 49.
- ⁸⁰ *Довганюк І.* Архітектура українських церков. — Львів, 1997. — С. 31.
- ⁸¹ *Нога О.* Український стиль в церковному мистецтві Галичини кінця XIX — початку XX століть. — С. 94, 134.
- ⁸² *Пастух Р., Сов'як П., Шимко І.* Дрогобиччина: свідки епох. Енциклопедична книга-альбом. — Дрогобич, 2012. — С. 101.
Примітка. Наприклад, каплицю Йоана Хрестителя над джерелом з цілющим водою було перенесено на цвинтар с. Липовець (Вороблевичі) Дрогобицького р-ну Львівської обл. Згодом над джерелом селяни збудували нову дерев'яну каплицю.
- ⁸³ *Болюк О.* Експедиційні матеріали Покуття 2001 р., од. зб. 473.
- ⁸⁴ Там само. Од. зб. 473.

*Олег БОЛЮК,
кандидат мистецтвознавства*

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
<i>Степан Павлюк</i>	
ВСТУП	11
<i>Оксана Герій</i>	
ЦЕРКОВНА АРХІТЕКТУРА IV—XV СТОЛІТЬ	15
<i>Андрій Клімашевський</i>	
ЦЕРКВИ XVI—XIX СТОЛІТЬ	143
<i>Оксана Герій</i>	
ЦЕРКВИ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XX СТОЛІТТЯ	347
<i>Андрій Клімашевський</i>	
ДЕРЕВ'ЯНА ЦЕРКОВНА АРХІТЕКТУРА	385
<i>Ярослав Тарас</i>	
МАЛІ АРХІТЕКТУРНІ ФОРМИ	517
<i>Олег Болюк</i>	
ПРОФІЛІ ТА РІЗЬБА	543
<i>Олег Болюк</i>	
НАЦЕРКОВНІ ХРЕСТИ	593
<i>Софія Боньковська</i>	
МОНУМЕНТАЛЬНЕ МАЛЯРСТВО XI—VIII СТОЛІТЬ	663
<i>Назар Козак</i>	
МОНУМЕНТАЛЬНЕ МАЛЯРСТВО XVII—XVIII СТОЛІТЬ В ДЕРЕВ'ЯНИХ ЦЕРКВАХ	687
<i>Назар Козак</i>	
МОНУМЕНТАЛЬНЕ МАЛЯРСТВО ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX — ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ	701
<i>Ростислава Грималюк</i>	
ВІТРАЖ	745
<i>Ростислава Грималюк</i>	
МОНАСТИРСЬКІ САДИ	779
<i>Вікторія Тарас</i>	
ЛАНДШАФТНІ ХРЕСТИ ТА «ФІГУРИ»	875
<i>Микола Моздир</i>	
Список скорочень	901
Перелік ілюстрацій	902
Автори	946

Наукове видання

**ЦЕРКОВНЕ МИСТЕЦТВО
УКРАЇНИ**
У 3-х томах
ТОМ I.
АРХІТЕКТУРА.
МОНУМЕНТАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО

Відповідальний редактор
С. П. Павлюк

Головний редактор *О. В. Красовицький*
Відповідальна за випуск *Г. С. Таран*
Художній редактор *О. А. Гугалова*
Комп'ютерна верстка: *В. А. Мурликін*
Коректор *А. М. Гопаченко*

Літературний редактор *Ольга Тростянчин*
Комп'ютерний набір: *Наталя Боровець, Анна Дроцик, Юлія Тарадай*
Переклад англійською *Уляна Щурко*

ISBN 978-966-03-8364-7

9 789660 383647

Підписано до друку 03.09.18. Формат 60×90 1/8.
Умов. друк. арк. 119,00. Облік.-вид. арк. 97,37.
Тираж 30 прим. Замовлення №

ТОВ «Видавництво Фоліо»
вул. Римарська, 21А, м. Харків, 61057
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 5244 від 09.11.2016

Сайт та інтернет-магазин видавництва:
www.folio.com.ua
Електронна адреса:
market@folio.com.ua

Віддруковано у ПРАТ «Харківська книжкова фабрика «Глобус»»
вул. Різдвяна, 11. м. Харків, 61052
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3985 від 22.02.2011.
www.globus-book.com